

Даниела Ганчева (България, Разград)

**ИМЕНАТА ОТ ВАКЪФНАМЕТО ЗА ИМОТИТЕ НА
ИБРАХИМ ПАША В НАХИЯ ХЕЗАРГРАД – ИЗВОР ЗА
ИСТОРИКО-ЕТНОГРАФСКИ ПРОУЧВАНИЯ**

В научния архив на РИМ – Разград с инв. № 1643 – В е заведен превод на османски извор, записан като “Вакъфнаме на Ибрахим паша за джамията в Разград, 1533 г.”*

Оригиналният арабски текст е преведен на турски от д-р Рашит Гюндоглу. Преводът от турски на български е на Орлин Събев. Още в самото начало е необходимо да се поясни, че посоченото заглавие има по-скоро работен, неофициален характер и е дадено, за да облекчи работата на съвременниците. Изворът е *вакъфнаме* – “съдебен документ и богоугодно описание за вакъф и неговите условия и управление” (НА №1643 – В, 1). Узаконен е със султанска тугра.

Документът дава различни типове и нива на директна и косвена информация: географска, историческа, административно-стопанска, етнодемографска, сведения за поселищен, религиозен и верски живот, както и развитието на езика през XVI век. От особено значение са записаните имена на селища, реки, извори, езера, местности и обществено-религиозни сгради. Паметникът е най-старият известен османски документ, в който има информация за топонимите от района на съвременния гр. Разград. Интерес представляват податките за длъжностно и социално положение, а също така и присъствието на лични и родови имена, свързани с определени ойконими и топоними. Изворът е написан съгласно

---

* *Арабските и османотурските думи, независимо от езиковия си произход, са предадени така, както са записани в инвентирания преводен документ.*

държаво-административните и религиозни критерии и шаблони, но успява да разкрие някои характерни за средновековието представи и вярвания.

В научната литература съществува траен интерес към личността и делата на Ибрахим паша. Публикациите по темата за неговия вакъф, основан на територията на нахия **Хезарград**, засягат преди всичко проблеми от исторически, етнодемографски и етнокултурен характер. (Явашов 1930, 109–112; Guboglu 1958, 97; Мутафчиева 1993, 84–85; Миков 2007, 123–135).

В настоящата работа е използван българският превод на документа. Имената са посочени във вида, в който са предадени от преводача. Трябва да се предположи, че още при самото записване в оригинала някои от названията са били подложени на фонетична адаптация, свързана с връзката между диалекта и официалния език. За да се проследят и изяснят въпросите, засягащи появата и развитието на определени имена, като база за сравнение са използвани по-ранни (от 1526 г.) и по-късни извори (от средата и втората половина на XVI в.). Отчитайки тези факти, както и това, че пред нас е един от най-старите извори от османския период, отнасящи се за историческото минало на съвременния Разградски район, *настоящото изследване има за цел да представи някои тези в контекста на историко-етнографските проучвания*. Надявам се те, от своя страна, да поставят поредица от въпроси пред изследователите езиковеди и това да доведе до един задълбочен прочит на историческия паметник.

Първият въпрос, свързан с анализа на източника, е относно времето на неговото създаване. Отговорът е ясен и се съдържа в самия извор. От текста научаваме, че вакъфнамето е изготвено по времето на султан Сюлейман Шах хан, син на султан Селим хан, и вакъфът е на “... главен командир на спахийската войска с ранг велик везир.... честитият Ибрахим паша, син на Юнус бей...” (НА №1643 – В, 3). Представената информация потвърждава тезата, че изворът е съставен по времето на султан Сюлейман Шах, когато Ибрахим паша има ранг на велик везир. Точната дата е записана в края на документа – “първата десетдневка на месеца

реби-юл-еввел 940 година от преселението на Пророка”, което съответства на 19–29 септември 1533 г.

Създаването на вакъфа на територията на Делиормана не е случайно. Във военно-административно и икономическо отношение, това е важна периферна зона, която в първите десетилетия на XVI век се нуждае от оздравително-стабилизационни мерки. В определен аспект такава роля се отрежда на вакъфа. По своята същност той е форма на даряване на земя или друг източник на доход за набожни или милосърдни цели. Дарението е без право на прехвърляне и се приема като неоспоримо законно действие, направено “за вечни времена”. Чрез документа се гарантира получаването на предварително фиксирана печалба от точно посочен източник, имащ характер на свободна поземлена собственост. Според Иналджък “Вакъфът бил финансово и административно автономно образувание.” (Иналджък 2002, 142). Този статут дава отражение върху начина на живот на всички етнически и социални групи, населяващи предварително очертаните граници на вакъфския имот. В известен смисъл, освен икономически и административни функции, новоучреденият вакъф изпълнява ролята на етнокултурен и религиозен център. Историята доказва, че неговото създаване се превръща в един успешен опит за балансиране на етнодемографските проблеми. Пример в това отношение е периодичното заселване на различни етнически и религиозни групи. Сред тях се открояват заселниците “арнаути”, които получават специален статут и според археологически, исторически и фолклорни сведения имат водеща роля в развитието на вакъфския център и икономическото замогване на района (НА №154, 7). Но понеже тази информация не е засегната в разглеждания документ и се отнася за един хронологически по-късен етап, остава извън обсега на настоящия анализ. Косвените данни от извора сочат, че в периода на създаването на вакъфа се заселват юруци и еничари. Част от податките са свързани с имената на заселниците и някои от названията на местностите. (Виж по-долу частта *Имена на селища и местности*).

Изследването на различните названия, споменати в османския документ, не биха били пълни, ако не се изяснят предварително

въпросите относно историческото време и свързаните с него процеси. Във връзка с това следва да се запитаме: как официалната администрация от XVI век разбира същността на вакъфа? Авторът на документа – кадъраскерът на Румелия Мехмед син на Али ел-Фенари, дава следното определение: “Защото дарението (вакъфът – бел. преводачът) е поверено имущество, което под божия закрила не се изчерпва и не се губи, а напротив увеличава светлината и благодеянието в градината на вековете така както цветята растат все повече и повече, напоени от дъждовната вода. Това поверено в полза богу имущество е вечно, предпазено от унищожение и заличаване.” (НА№1643 – В, 5). Всяко действие е подчинено на нормативните уредби от XVI в. “... вакъфът е изцяло в рамките на шериатския закон. Процедурите, които важат за другите вакъфи, важат и за този вакъф.” (НА№1643 – В, 7). Юридическото основание за съществуването на вакъфа е допълнено и гарантирано от идеалите на исляма. Текстът доказва, че официалното бюрократично управление се придържа към определените традиционни форми за увековечаване властта на Бога и султана. Според Али ел-Фенари “ ... Бог е този, който въвежда ред в вселената и ред сред хората чрез султански повели и грижи!” (НА №1643 – В, 1). Съгласно средновековната управленческа структура, властта на султана е дадена от Бога и се основава на реда – божествен и човешки. Посоченият критерий е залегнал в идейната основата на вакъфа като богоугодна институция и превръща имота в местен център на официалната държавна религия и база, около която започва да се изгражда бъдещата каза. Същност основният символ на вакъфа е джамията. Авторът съобщава: “...да построиш джамия е най-голямата добродетел и хубав дар, че дарението означа душевен мир и голямо добро и доближаване до Аллах ... и е свършено чисто място, където хората да се извисят” (НА №1643 – В, 6).

Вакъфнамето дава информация, че около джамията има добре оформена социо-културна зона. Изброените в документа обекти представят характерен модел за средновековен османски средищен център, който в административен йерархичен план е съотно-

сим към по-големи поселения. Какво включва описаната в документа зона? Авторът на текста прави архитектурно описание на джамията, училището за Коран, шадравана, каменната ограда, обграждаща двора, и “осем тоалетни откъм пътя.” (НА№1434 – В, 6). “Построена е голяма конюшна за отсядане на пътниците, която после е наречена хан.” (НА№1643 – В, 7). Мястото на училището спрямо джамията е конкретизирано. Намира се вдясно от религиозния център. В народните представи и вярвания позиционирането *дясно – ляво* е водещ белег при определянето на сакралното пространство. Следователно комплексът включва обществени сгради, които в пространствено и сакрално отношение имат строго определено място спрямо основния център – джамията. В традиционните верски представи, това е “съвършено чисто място....” (НА №1643 – В, 6). Разположението на тоалетните, които се възприемат като отрицание на сакрално чистото пространство, е към пътя. Мястото има утилитарна и в същото време ирационална функция. Основната опозиция “чисто” – “нечисто” пространство може да се свърже с дихотомията *космос – хаос* и да се разгледа като част от връзката между реалното и иреалното (Eliade 1967, 29–30). Верските норми на поведение, в съчетание с народните представи, проникват в семантиката на реалните пространствени обекти.

Един от акцентите във вакъфнамето е свързан с границите на владението. Изясняването на въпроса за точното място на вакъфа и включените в него географски и административни обекти е в пряка връзка с анализа на записаната информация. Посоката, с която започва и завършва описанието на границите на вакъфския имот, е изток и съгласно религиозните вярвания се възприема като “насочена към **Къблата**” (НА№1643 – В, 8 – 9).

Изтокът е основен елемент в пространствените измерения. Той е семантично свързан със Свещения град Мека, Свещения камък Кааба и затова присъства като задължителен елемент в мюсюлманските религиозни ритуали. Дори и днес съществува поверие, че към изгрева на слънцето не се вършат неприлични неща, защото в тази посока се извършват молитвени действия. В един

от стиховете на Корана за Свещеното място е написано: “Първият дом построен от хората” (Коран, 1999, 3: 96). Определението може да се тълкува като “първият молитвен дом на земята”. В традиционния ислям там е центърът на света и свещеното място за поклонение (хадж манасик). За местното население джамията от вакъфа също е свещена. В данъчен регистър, съставен около средата на XVI в., махалата, в която се намира този религиозен комплекс, е записана с името “**Свещената джамия**” (НА№ 1528 – В, 1)*. Около 1580 г. същата махала започва да се нарича “**Ибрахим паша**” (НА№ 1528 – В, 2). Друг извор сочи, че през 1759 г. в махалата “Ибрахим паша” живеят еничери от 55-та дружина (Явашов 1930, 93). Двете имена потвърждават значимата роля на джамията и изградения около нея религиозно-стопански център. Те илюстрират как името на един религиозен обект се превръща в название на прилежащата махала. Процесът отразява една от традициите в средновековната османска империя. По-късни извори разкриват, че значителна част от махалите в стария Разград носят имената на разположените в тях джамии (Явашов 1930, 108–109).

Във вакъфнамето от 1533 г. посоката към Кааба е отбелязана два пъти при подробното очертаване на реалната, юридически озаконена територия. Първият път е в самото начало на описанието на граничната зона – изворът **Бейгънар**, а вторият – към края, за да фиксира конкретно място, намиращо се близо до безименно езеро. Индиректно **Свещената посока** е отразена в последното изречение, отнасящо се за границите на имота: “Границата ... започва при този извор и свършва там” (т. е. започва и завършва в източна посока – бел. Д. Ганчева) (ВА№1643 – В, 9).

Освен документално записани, владенията на вакъфа са маркирани от забити в земата гранични камъни. Изброени са пет каменни знака, поставени в различни гранични точки. Може да се пред-

---

* Изказвам своята признателност на Елена Иванова – Гл. уредник в отдел “История на България XV–XIX в.” в Регионален исторически музей – Разград, за дадената ми възможност да работя с научния архив на отдела и за любезната ѝ помощ при написването на настоящата статия.

положи, че има още един, който е побит на мястото, където започва и свършва вакъфът. Ако това предположение се окаже вярно, общият брой на знаците става шест. За съжаление само част от посочените обекти могат да бъдат точно локализирани. Въпреки това от направеното описание може да се заключи, че очертаният периметър на вакъфския имот има приблизителната форма на кръг. Това е универсален геометричен символ. Граничните знаци се превръщат във втори каменен маркер, след оградата, намираща се в близост до самата джамия. Следователно в традиционното мюсюлманско общество джамията, ограденото и усвоеното религиозно-културно пространство около нея, както и самият вакъф, се възприемат като свещено място, посветено на Бога, което “се уповава на неговата власт и сила”. Този йерархичен статус го превръща в зона, която е “недосегаема” за всяко чуждо, нечисто и немюсюлманско влияние и надмощие.

Очертаването на възловите гранични зони с камъни и оформянето на мислен кръг около вакъфската земя с прилежащите селища доказва, че освен писмено и вербално, от особена важност е границите да присъстват и в “реалния” визуален свят на хората. Камъкът се явява материален символ, свързан с богоугодното притежание на вакъфския имот. Така двете каменни “рамки” (плътната ограда около комплекса и граничните маркери на имота – бел. Д. Ганчева) вероятно се осмислят като прегради, които защитават не само юридически, но и сакрално определена територия. За традиционното османско общество вакъфският имот не е обикновена собственост и в този смисъл създадените каменни ограждения пазят всичко онова, което е “посветено и дарено за истинската вяра”.

Анализът на конкретната ситуация изисква да се локализира селището, в което се намира религиозният комплекс. Къде е издигната джамията? Изворът сочи: “Тази джамия е (построена – бел. О. Събев) на място, наречено **Йенидже кьой**; това село е едно от селата в района, в които е учреден настоящият вакъф, и се намира в каазата **Чернови** (Червен) **Никополски санджак**.” (НА №1643 – В, 6–7). Според археологическите проучвания (Гено-

ва 1987, 245–256; Петрунова, Радославова 2006, 242–248) има доказателства за наличие на по-ранна обществена сграда, която се намира под съществуващата днес джамия, известна като **“Ибрахим паша”** и датирана 1616–1617 г., разположена в централната част на съвременния град Разград. Л. Миков изследва сградата в продължение на години. Неговото мнение е, че културният паметник, който днес е известен като **“Ибрахим паша”**, “е изграден на мястото, върху което се е намирала истинската джамия ...” (Миков 2007, 130). Въкъфнамето от 1533 г. потвърждава тази теза. Ако приемем наличните археологически и исторически данни за старата джамия, то селището **Йенидже къой**, около което възниква вакъфът, е разположено на мястото на днешния център на града, вероятно в южната част на река Бели Лом.

Освен село **Йенидже къой**, което се явява център на вакъфския имот, понеже в него е издигната джамията и е оформен религиозният комплекс, в документа са записани имената на още 4 селища, включени в границите на владението. Текстът съдържа съществена информация за административно-поселищната йерархическа структура: “Никой няма право да анулира този вакъф, да пречи на функционирането му, да го дели и поделя. Това се отнася и за петте села в **нахия Хезарград, Червенска кааза, Никополски санджак**. Първото от тях е споменатото **Йенидже къой**, второто е **Каяджик**, третото **Хасанлар**, в което има три **махали**. Първата махала е **Хасанлар**, втората – **Софулар**, третата **Инебейджилир**, като и трите махали са известни под общото име **Хасанлар**. Всъщност **Хасанлар** е името само на една от махалите, но като се каже **Хасанлар**, се подразбират общо и трите. Четвъртото село е **Доброва**, където също има три махали, известни под общото име **Доброва**. Петото село е **Доймушлар**. Всички тези села се намират в една редица.” (НА №1643 – В, 6–7).

Съвременният анализ на географското положение на оста, в която са разположени селата, е с ориентир **изток – запад**. Намират се на близко разстояние едно от друго и до реката, която днес е известна с името **Бели Лом** (НА №1643 – В, 8). Тук е мястото да се посочи факта, че селищата са разположени в чертите на **нахия**

Хезарград. Явно, тя е новообразувана, защото от наличните публикувани документи, датирани от края на XV в., става ясно, че административно-териториална единица с това име не съществува. Утвърдено е становището, че йерархическа структура: *нахия, каза, санджак, еялет* се налага по времето на султан Сюлейман I (1520–1566 г.) (Димитров, Манчев 1971, 63–65). Следователно **нахията Хезарград** най-вероятно възниква в първите десетилетия на XVI век. М. Кил счита, че тя се изгражда на основата на селищата, включени във вакъфа на Ибрахим паша и разположени в близост до останките на средновековни български селища (Kiel 1991, 523–527).

Какви са селищата, включени в същинския вакъфски имот? По своя харктер това са села, обитавани от население с различен етнически и религиозен състав. Вероятно някои от тях са помалки. Изворът посочва наличието на ясно оформени махали само в две села. Това са **Доброва** и **Хасанлар**. Любопитно е, че във всяко от тях има по три броя махали. При описанието на село **Хасанлар** е отбелязано, че една от махалите дава названието на цялото селище. Би могло да се предположи, че това се отнася и за второто село от същия тип – **Доброва**. Всъщност за държавния служител, който изготвя вакъфнамето, има значение преди всичко името и местоположението на самото селище. Неговите структурни формирания са на заден план и по същество всичко, което се отнася за задълженията и привилегиите на селото, с пълна сила важи и за включените в него махали. Вероятно това е една от причините да се опишат подробно махалите само на първоупоменатото в документа селище – **Хасанлар**.

Документът съдържа имената на две групи селища. Първата група включва селата и махалите от вакъфа. Втората група обхваща селата, покрай които минават границите на имота и служат за ориентир в общата ситуация.

Имена на селища (според вакъфнамето)

Общият брой на конкретно записаните селищни названия е десет. Това са:

Доброва – село (вероятно и махала в едноименното село)

Доймушлар – село
Инебейджилер – махала в село **Хасанлар**
Йенидже кьой – село
Кабакулак – село
Каяджик – село
Осниче – село (в тимарски имот)
Софулар – махала в село **Хасанлар**
Хасанлар – село и махала (в едноименното село)
Хезарград – “прочуто и древно” селище

Освен ясно отбелязаните имена на села и махали, в документа има податки за още две поселения, едното от които съществува със сигурност по времето на създаването на вакъфнамето. Това е село **Калова**.

Калова – При описанието на граничната зона е отбелязано само името **Калова**, без да се уточни за какъв обект става въпрос. Исторически паметници от 1526 и 1550 г. доказват съществуването на селище със същото име (Ковачев 2007, 96). Посочват се данни, които разкриват, че населението е мюсюлманско и значителна част от мъжете изпълняват задълженията на еледжии и гьореджии. В рамките на 24 г. броят на жителите на **Калова** нараства на 7 “семейни” махали (Ковачев 2007, 96, 108). Следователно към посочения списък със селища от 1533 г. може да се прибави и **Калова**. На пръв поглед въпросът за произхода и значението на името изглежда ясен, но наличните исторически документи от XVI в. изискват един по-задълбочен интердисциплинарен анализ. Съществува хипотеза, че името произлиза от тур. **Калъ Овая** в значение “Остани на полето” (“Българското село” 1930, 301). Необходимо е да се посочи, че в качеството на топоним в текста е употребено и друго име, което има същата основа. Това е **Калоброй**. (Виж по-нататък в частта *Имена на места и местности* – **Калоброй**).

При теренна работа в региона се установява, че името **Калова** и негови производни присъстват трайно сред топонимите, съхранени до края на XX в. На около 16 км, западно от съвременния гр. Разград, минава малко дере, известно сред жителите на съсед-

ното капанско село Осенец (във вакъфнамето е записано под името **Осниче** – бел. Д. Ганчева 1981) с името **Каловско дере** или **Каловска река** (с друго име **Калфа дере**) (теренен материал от 2010 г. – записал Д. Ганчева). Близко до с. Севар (**Джеферлер**), община Кубрат, има местност, известна като **Калова, Калова съртъ** – СИ, 2, 5, бърдо с ниви. До началото на ХХ в. тук живеят само алиани.

Второто място, което би могло да бъде свързано с име на поселение, е **Тушбудақ**. За съжаление, съществуването на селище с такова име не се потвърждава от други източници. Въпреки това, наличната информация от средата на ХVІ в. подсказва известна езикова връзка с две други селищни имена от района. Във вакъфнамето името **Тушбудақ** е употребено във връзка със следното описание: “... и се стига до едно място, известно като **Тушбудақ**, което се намира в тамошната долина. После по пътя от **Тушбудақ** се отива до **Калова**”. Сведенията за казата **Хезарград** от 1550г. посочват село с името **Дишбудақ**. Населено е с мюсюлмани и две домакинства на новоприели исляма (Ковачев 2007, 96).

От същия период е записаното поселение с името **Дуцубақ**. В него живеят мюсюлмани и две новоприели исляма домакинства. (Ковачев 2007, 109) Имената на последните двете селища се срещат в документи, имащи общ характер (описи на вакъфския имот). Отнасят се за един и същ хронологически отрязък от време. Някои автори локализират **Дишбудақ** и **Дуцубақ** около съвременното село **Ясеновец** (Ковачев, 2007, 96). Разположението на това село много напомня на описанието от вакъфнамето. Ако приемем това местопределение и сравним наличните данни за населението през съответния период, можем да приемем, че става въпрос за едно и също населено място. Възможни са два варианта. Първият – топонимът **Тушбудақ** (вероятно гора от ясенови дървета) да е превърнат в основа за именуването на изграденото към средата на ХVІ в. селище. Вторият вариант е да има по-старо поселение със същото име, което съществува по времето, когато е написано вакъфнамето, и следващите две имена **Дишбудақ** и **Дуцубақ** да са резултат от езикови промени. Изясняването на въпроса е предмет на езиковедски анализ. Би могло да се предположи, че съществува

известна връзка между старото име на мястото **Тушбудак** и двете селищни имена **Дишбудак** и **Душубак**. Вероятно произходът на името е свързан с диалектни форми на турското название на бот. *ясен* ‘вид широколистно дърво’ (ГБР 1962, 136).

Според местното население селото е “основано от турчин, дошъл от село Недоклан, който намерил извор под едно осеново дърво, което по турски се наричало **Душубакъ**, от там и името, и се заселил тукъ, защото мястото му се много понавило”. (“Българското село” 1930, 300).

Каква информация дава документът и какви други исторически и фолклорни сведения има за изброените десет поселения?

Доброва – Отбелязано е като четвъртото село, влизащо в състава на вакъфския имот. Текстът разкрива, че в него има три махали, но не посочва конкретните им названия. Славянското име **Доброва** подсказва български произход на населението. Село с такова име се открива в подробен регистър за мюлкове и вакъфи от средата на XVI век. В него живеят 220 християнски и 14 мюсюлмански домакинства. Четири от домакинствата са новоприели исляма (Стоянов, Иванова 1985, приложение №28, 95–100).

В. Мутафчиева привежда данни от регистър за Северна България. Сред тях са четири вакъфирани села с неизвестен завещател. В документа е записано и село **Доброва**. Отбелязани са 276 християнски къщи (ОАК 217/8, 34). Най-вероятно става въпрос за същото село **Доброва**, отбелязано във вакъфа на Ибрахим паша. В регистъра на джелепкешаните за каза **Хръсград**, съгласно заповед от 24 октомври 1573 г., селото е записано като **Доброво**. Регистрирани са двама джелепи (овцевъди). (Стоянов, Иванова 198, 5 приложение № 30, 110).

Според източници от фолклорен характер причината за опустяването на това село е чумна епидемия. Дори и днес жителите на **Доброшка махала** в Разград, както и тези на с. Гецово (бившето **Хасанлар**), разказват, че старото село се изселва заради болест. Една част от жителите му се установява в съседното – **Хасанлар**, а останалите основават **Добро маале**, южно от гр. **Разград**. В началото на XX в. гражданите използват името **Добро маале** (при

капанците) или още **Дуброшкътъ мъхълъ** (при балканджиите), **Доброшка махала** (в официални документи). Последно поселение е разположено на склон в южната част на града.

Югозападно от съвременния град днес съществува топоним, известен с името **Доброва орман**, **Добро орман**. Според данни от началото на XX век, в съседство се намират местностите **Кузлука** (Явашов 1930, 165 и карта, 4–5) и **Юртлука** (Явашов 1930, карта, 4–5). **Кузлука** е могила, в която се откриват следи от поселищен живот през късна камено-медна епоха. В **Юртлука** има останки от римския период. Местността **Кузлука** е разположена ЮЗ 2 от съвременния гр. Разград. Днес – ниви. Твърди се, че е в миналото е имало буйни извори и много орехи. В непосредствена близост до нея е разположена местността **Юртлук**, **Юртлуку** (при капанците), **Юртлукъ** (при балканджитите), **Юртлука** (в официални документи). Намира се ЮЗ 4 от съвременния град. Днес – склон с ниви. По традиция под **юртлук** се подразбира ‘място, където е имало селище, което вече не съществува’ (буквално от турски *yurtluk* ‘дворище; селище’). Данните у Явашов внасят още уточнения: “Според преданието на тия две маали **Доброшка** и **Башбунарска** (а и самото то твърди това) произхожда от старото селище **Юртлук**, западно от града. Името на махалата **Доброшка – Доброва**, по всяка вероятност, произлиза от местността **Добро – Орман** или **Доброва – Орман**, която се намира в западната част на селището **Юртлук**. Това име е запазено и досега.” (Явашов 1930, 106–107). Следователно в исторически план, според Явашов, село **Доброва** може да се локализира – било е на 4–5 км в югозападна посока от съвременния гр. Разград.

Етимологията на името **Доброва** е ясна. В допълнение трябва да се посочи, че през XVI в. личното пожелателно име **Добро** е често срещано в съхранените документални извори. Регистрирани са и две производни от него имена – **Доброслав** и **Доброян** (Стоянов, Иванова 1985, 89–99). Българското име на **-ово** (*Доброво) е преосмислено на турска почва от *ova* ‘поле’.

Доймушлар. Отбелязано е като петото село, влизащо в състава на вакъфския имот. От съдържанието можем да приемем, че

Доймуш е лично име или прякор. Схемата, по която е образувано поселищното название, подсказва, че вероятно поселението е създадено на основата на родовия принцип. Доказателство е тур. окончание *-lar* (*-лар*) за множествено число, използвано и за родови имена.

От досега преведените и публикувани данни за региона в края на XV в. има само едно селище с това име. То присъства в един опис на Никополския санджак от 80-те години на XV век. Селището **Доймушлар** е записано като “спадащо към Търнови”. Наброява само 5 домакинства. В научните изследвания е прието, че местоположението на селото е “неустановено” (Ковачев 1997, 166). Вероятно това е така, защото в края на XV в. нахията **Хезарград** все още не съществува, а и изворът се отнася за периода преди създаването на вакъфа на Ибрахим паша. Въпреки това, може да се предположи съществуването на известна връзка между едноименните селища от двата документа.

Името **Доймушлар** е отбелязано и в трети извор. Той се отнася за периода от средата на XVI век. В него село **Доймушлар** е локализирано по следния начин: “... **Доймушлар**, чиито жители живеят при устието на **Бин пънар** “ (Стоянов, Иванова 1985, 102–103). Възможностите за определянето на мястото на средновековното селище нарастват, ако към това важно уточнение се прибави информацията от вакъфнамето, че селото се намира в една редица с останалите 4 селища от вакъфския имот. В средата на XVI в. селището остава със статут на вакъфски имот. В него живеят 42 християнски домакинства (Стоянов, Иванова 1985, 102–103). Липсват данни за по-късен период.

Инебейджилер е отбелязана като третата махала на село **Хасанлар**. Образуването на ойконима може да се представи от елементите **Ине-бей-джи-лер**. Произходът вероятно е свързан с личното име **Ине** (Юне), от тур. *ün* ‘1. слава 2. известност’ и *bey* ‘1. принц, владетел на независимо княжество; 2. управител на територия’ (Иналджък 2002, 206) или ‘1. господин, бей 2. богаташ, първенец’ (ТБР 1962, 63). Необходимо е да се посочи, че титлата *бей* е една от най-разпространените в пределите на Османската

империя. С нея се наричат различни племенни вождове, държавни и административни чиновници, военначалници и т. н. Тя е символ на уважение и почит.

Махалите в традиционното патриархално общество се изграждат на основата на родовите връзки по бащина линия. Всяка мюсюлманска махала има свое гробище, свое помещение за гости, а в по-големите селища – и своя джамия.

В етнокултурен аспект, разгледани в светлината на историческите извори, имената на махалата **Инебейджилер** и на възникналото през средата на XVI в. село **Ине бей** се свързват с динамиката на демографските процеси. Регистърът на вакъфските имоти от средата на XVI в. разкрива, че в с. **Хасанлар** са настанени **три бюлюка** (отряди, на които се делят мустафъзите), спадащи към казата (Стоянов, Иванова 1985, Т. I, 99–100). Сред изброените имена присъстват и тези на: Нусрет, син на **Ине бей** – от тимарите в крепостта Тутракан, и Курт, син на **Ине бей** – женен. В края на описа са изброени различни военни длъжности, като *гьореджиш* (лица, които отглеждат и доставят в двореца ловни соколи), *ешкинджиш* (членове на военно-помощна организация, които редовно или на смени се явяват на служба) и *крепостни бойци*. Имена като *Шахкулу*, *Тимурхан*, *Турахан* са податки за вероятния юрушки произход на част от това население. Допълнителните доводи в защита на това предположение са свързани с етнодемографската характеристика на населението от Североизточна България в края на XV и началото на XVI в. (Димитров 1982, 33–43; Димитров 1988, 33). През този период юрушките формирания изпълняват важни военни функции. Те са част от попълненията, свързани с охраната на крепостта Тутракан. Движението на юрушкото население по посока към Лудогорието съвпада с времето на създаването на вакъфа.

Сведенията за казата през 1550 г. сочат, че самостоятелно съществуващото село **Ине бей** е малко. Населението му е мюсюлманско (Ковачев 2007, 96). Вероятно е записаната във вакъфнамето махала и селото да са свързани по своя произход с рода на **Ине бей**. Може би определени условия са подтикнали част от

жителите на с. **Хасанлар**, и по специално тези от махалата **Инебейджилер**, да се отделят и създадат отделно село, северно от съвременния гр. Разград. В традиционното средновековно общество са познати случаи на промяна в местоположението на поселението поради променени икономически условия, военни действия, природни катаклизми, епидемии и др.

Възможен е и вариант, при който съвпадението на двете имена да не е резултат на локално разселване, а от заселването на различни семейства с общо родово име и корен. Кога и как е станала смяната на името на селото от **Ине бей** на **Ине бекчи**, е трудно да се определи.

В исторически план селото се локализира и свързва със съвременния кв. *Стражец*. Съхранен е разказ, че старото селище е било разположено на около 3 км в западна посока, близо до съвременната телевизионна кула. Като причина за преместването се сочи голяма епидемия от чума.

До 1934 г. селото е известно с името **Ине бекчи**. При промяната е избрано името *Стражец*, което по смисъл се свързва със старото название. Трябва да се отбележи, че в съвременната топонимия присъстват следните имена: **Ине бекчи** – местност с ниви, **Инебекчийски лозя** – лозя с южно изложение, **Инемезгяху** – южно, в края на XIX в. има лозя; днес – пустеещи земи. (в-к. “Разград” 1894, 3). Местностите са разположени южно от селото и граничат със землището на града.

Йенидже кьой – това е първото от петте изброени села, които са част от вакъфското владение. Името на селото се споменава два пъти в разглеждания документ. Подчертава се, че в него се намират джамията и религиозният комплекс на вакъфа. Преводът на името сочи, че селището е ново. От *yeni* ‘1. нов, скорошен; 2. неотдавна’. (ТБР 1962, 833). В записаното име на селището се съдържа определението за административно категоризиране.

Данните от средата на XVI в. разкриват съдбата на поселението. “Ядрото” на вакъфа се превръща в основа за обединението на няколко вакъфирани селища и тяхното прерастване в касаба и каза. Откъс от подробен регистър на мюлковете и

вакъфите от средата на XVI в. дава следната информация: “Вакъфи на Ибрахим паша. Новоосновани. В самото **Йенидже**, с друго име **Хезарград-и джедид** наричат го също и **Каяджик**, спадащо към Чернова” (Стоянов, Иванова 1985, Приложение №29, 86). Този текст доказва как три селища (от изброените във вакъфнамето) се обединяват и прерастват в по-голям тип поселение, което заема по-висока позиция в административната йерархия. Сходна е тезата, развита от М. Кил (Kiel 1991, 523–527). Населението в общото селище включва големи групи от мюсюлмани и християни. Има значителен брой лица, които обслужват религиозните потребности, свързани с исляма, както и финансово-административните и военни служби.

Кабакулак (Каба кулак – в по-късни извори – бел. Д. Ганчева). Това е най-ранният документ, в който се споменава името на селото. То не е включено към описа на вакъфските имоти. Тук присъства в качеството си на маркер по отношение на вакъфската гранична зона. Намира се на изток от съвременния Разград. Според извора край **Кабакулак** минава р. **Ак Ймер**.

Селото е записано и в документ от 1550 г. По това време в него живеят само мюсюлмани (Ковачев 2007, 96). В джизие регистрите от 1648 и 1651 г. са отбелязани по 10, а от 1670 г. – 9 ханета с християнско население (Стоянов, Иванова 1988, 55). Също както останалите селища от района, **Кабакулак** променя своето местонахождение. Село **Ушинци**, което се счита за наследник на **Каба кулак**, е разположено от двете страни на р. **Бели Лом**.

Възможни са няколко варианта на тълкуване на селищното име **Кабакулак**. Съвременните жители имат свои обяснения. Те правят превод по смисъл: *каба* – ‘бухнал’ или ‘набъбнал’ и *кулак* – ‘ухо’. Част от тях свързват произхода на името с “многото тополи – **Кавак кулак**, които растели във всеки двор край реката” (Данев, Недялков, Илиев 1987, 23). Освен дистанцията на времето, при анализа на името е необходимо да се отчете и обстоятелството, че тези обяснения се дават от население, което в основната си част включва преселници от Балкана (*балканджии* – бел. Д.

Ганчева). Местно *капанско* население е сравнително малобройно. Името на селището се запазва до 1934 г., когато е преименувано на **Ушинци** по подразбиране.

Каяджик – Посочено е като второто село, което влиза в границите на вакъфския имот. При анализа на местоположението е необходимо да се отбележи, че съществува информация от предходен период – 1526 г. По това време са записани две селищни имена – **Каяджик** и **Каяджик пънаръ**. Според Р. Ковачев, първото село е неустановено, а второто влиза в чертите на съвременния гр. Разград и през 1550 г. се води към вакъфа на Ибрахим паша. Населението на първото е мюсюлманско (Ковачев 2007, 96, 108). През 1550 г. етнодемографската картина и вида на религиозната принадлежност са променени. Село **Каяджик** се разраства. Всички негови жители изповядват исляма. Населението на другото поселение – **Каяджик пънаръ**, също се увеличава, но освен мюсюлмани в него са регистрирани и значителен брой християни.

В подробния регистър на мюлковете и вакъфите от средата на XVI в. **Каяджик** е записано като другото име на **Йенидже** и **Хезарград-и джедид** (НА.№1530 – В, 1). Представените факти поставят някои въпроси. Един от тях е до каква степен е възможно с. **Каяджик** от вакъфнамето – 1533 г. и регистъра от средата на XVI в. да е идентично с **Каяджик пънаръ**, записано в документ от 1550 г. Всъщност двата извора са от един период – средата на XVI в., но регистрират различни състояния и процеси, както и варианти на имена, които трябва да бъдат подробно анализирани и сравнени, за да се решат въпросите, свързани с уточняването на локализирането и определянето на етнодемографския облик на с. **Каяджик**.

Възможно е следното тълкувание на основната част на името: от *Кауа* ‘1. твърд, як камък; 2. скала’; *Кауасик, кауги* ‘малка скала’ (ТБР 1962, 289–290). Името съдържа податка за характера на местоположението, но особеностите на географската среда не позволяват да се даде категорично становище. Наставката *-cik* е умалителна и вероятно изпълнява топонимична функция.

Осниче – Името на селището в документа се споменава във връзка с уточняване на земята, която влиза в границите на вакъфа. Разположено е западно от вакъфския имот. Земята около селото е посочена като тимарско владение, притежавано от комендантите на крепостта Тутракан. В различните регистри селото е заведено и с имената **Осенче** и **Осяновец**. Днес е известно с името **Осенец**.

Опис на тимарите от средата на XV в. сочи, че в с. **Осниче** има 91 християнски семейства. През 1573 г. са отбелязани 11 джелепи (Стоянов, Иванова 1985, 82, 107). През XVII в. селището запазва своя български облик. То наброява 76 къщи с християнско население (Стойков 1964, 148–164).

Названието на селото е производно от името на дървото *ясен*, диалектно наричано *осен*, + *-че*. В навечерието на Освобождението селото е с две големи махали – българска и турска. Турското население се изселва след войната. Съвременното население на **Осенец** се счита за местно и се самоопределя като *капанци*. Капанците са малка локална група, която в края на XIX и началото на XX в. живее в 16 селища от Разградско, Търговищко и Русенско.

Софулар – Посочена е като втората махала в с. **Хасанлар**. Предвид значението на самото име: *sofu* – араб.-тур. ‘набожен, религиозен, фанатик’, *sofuluk* ‘набожност, религиозност’, може да се приеме, че основателят на махалата е бил силно набожен или духовно лице. Това дава основание да се предположи, че населението в махалата изповядва исляма. Наставката *-lar* е за мн. ч. и за родово име. Тя разкрива механизма на основаването и развитието на поселението. Името на махалата е свързано с ислямската терминология и отразява отношението на средновековното общество към религиозната проблематика. Мястото на името в системата от поселищни названия е трайно. Същият ойконим се среща в много по-късен период. Отнася се за друг тип поселение. Село **Софулар** е З 21 от гр. Разград. Населено е с турци. През 1934 г. е преименувано по подразбиране на **Богомилци** (Мичев, Коледаров 1989, 40).

Хасанлар – Под това име са записани село и неговата първа махала. В основата стои мъжкото име **Хасан**, от което с *-lar* е

образувано родово име. Обикновено в тюркоезичната традиция родовите поселищни имена се образуват с наставка *-lar* за множествено число. Те са пример за поселения, които получават своето название от името на родовия старейшина, възприеман като първ заселник, създател и покровител на новото селище. В осмислянето на имената се съдържа елемент на родова памет. Този тип наименования показват особеностите в процесите на възникване и развитие на традиционното поселение. Чрез тях се разкриват различни йерархични нива на самоидентификация: *род – махала – село*.

Може де се приеме, че първоначално възниква махалата, която по-късно дава името си на цялото село. През 1526 г. в селището живеят 12 мюсюлмански домакинства. Данните сочат, че през 1550 г. броят им нараства на 20 (Ковачев, 2007, 98). В регистър за мюлковете и вакъфите от средата на XVI в. е посочено, че в селото има 23 домакинства и 50 мъже, които изповядват исляма (Стоянов, Иванова, 1985, 100–102 и Стоянов, Иванова, 1988, Т. III, 51). Сред тях има *гьореджиш*, *ешкиджиш* и *крепостни бойци*. (Виж: данните за махалата **Инебейджилер**).

Местното турско население напуска селото след Освобождението. Тук остават да живеят българи. Преобладаващата част от тях се самоопределят като **капанци**. Селото запазва името си до 1894 г., когато е прекръстено на **Борисово**.

Хезарград – Представено е като “прочуто и древно” селище (НА № 1643 – В, 8). В хронологически аспект през XVI в. името се среща в извори от различен характер. Сведения от 1550 г. сочат наличието на селище, записано като **Ески Хезарград**. Населено е със 17 християнски домакинства (Ковачев 2007, 96). В документи от средата на XVI в. се среща името **Хезарград-и джедид** (НА № 1530 – В, 1). Според Ковачев **Хезарград-и джедид** е ново селище (за разлика от **Ески Хезарград** – бел. Д. Ганчева), основано в края на 20-те и началото на 30-те г. на XVI в. Той счита, че тук са настанени нови заселници, привлечени от данъчната политика (Ковачев 2007, 113). Освен във вакъфнамето, името се среща и в регистъра за мюлкове и вакъфи от средата на XVI в. (Стоянов, Иванова

1985, 85–95). В пътеписните си бележки от средата на XVI в. Хаджи Калфа споменава за **Хезарград (Hesargrd)**.

Произходът на името **Хезарград** е коментиран от различни автори, често във връзка с другия срещан вариант **Хразград** (Явашов 1930, 80–86). В немски превод от 1812 г. името на селището е преведено като **Хиляда крепости** (Явашов 1930, 81). Всъщност думата *hezar* има персийски произход и означава ‘хиляда’ (ТБР 1962, 224).

Според Раковски названието **Хизарград** е съставено от турското *hizar* ‘крепост’ и българското *град*, което също означава ‘крепост’. “След превземането на България турците преименуваха градовете и селата на турски, като гледали новото турско име да има същото значение..., като на някои места оставяли при турското име и българското” (Раковски 1922, 60). Изказаното от Г. С. Раковски предположение, че името на града е вероятно съчетание на българска и чужда дума с еднакво значение, се е наложило като популярно сред част от съвременните му жители. Разглеждането на този проблем изисква по-обстоятелствен анализ и би могъл да бъде обект на самостоятелна публикация.

Какво е местоположението на **Хезарград**? Отговорът на този въпрос може да се даде, ако се обърне внимание на един специфичен акцент във вакъфнамето. В него има следната забележка, свързана с географското локализиране на селищата: “Всички тези села (става въпрос за изброените по-горе пет селища – бел. Д. Ганчева) се намират в една редица. Тя започва точно от (извора – бел. преводача) **Бейпънар**, който се намира откъм страната на прочутия древен **Хезарград**, насочена към Къбалата” (НА № 1643 – В, 8). Текстът информира за посоката, в която се намира **Хезарград**, спрямо вакъфския имот. От него научаваме, че **Хезарград** е разположен източно от джамията **Ибрахим паша**. Вероятно **Хезарград** се нарича мястото, което включва терена (или част от него – бел. Д. Ганчева) на съвременния археологически резерват „Абритус”. Допълнителни данни в защита на предложената хипотеза се откриват в информацията, че през XIX–XX в. мястото е известно с името **Хисарлъка**. Още едно доказателство за значе-

нието на древните руини е наличието на река **Хисарлъ**, записана в документа като важна гранична зона (виж по-нататък в частта *Имена на реки*).

От текста на вакъфнамето узнаваме три любопитни факта. Първо – споменатият **Хезарград** не влиза в очерчанията на създадения от Ибрахим паша вакъф. Второ – изказана е констатацията, че **Хезарград** е “древен” и “прочут”, но липсват конкретни данни за поселищен живот в момента на изготвянето на документа. Употребата на двете определения е пряко доказателство за съществуването на руини. Отношението към археологическия обект подсказва наличието на усещане за история и стремеж да се докаже съществуването на определени традиции в поселищното развитие на района. Вероятно търсенето на историческа опора е опит за политическа аргументация във връзка с предстоящото разрастване на селищната зона около джамията **Ибрахим паша** в административно-стопански център. Трето – изразът показва, че на района, и в частност на вакъфа, се гледа като на място със стратегическо религиозно, административно и стопанско значение, което притежава потенциал за развитие. На базата на сведенията от вакъфнамето може да се направи извода, че съществува тясна етимологична връзка между имената на древния и прочут **Хезарград**, нахия **Хезарград** и бъдещата каза **Хезарград**.

Може да се обобщи, че част от имената разкриват наличието на “родови” или “семейни” селища. Те носят името на старейшината или основателя на поселението. Употребата на наставките *-lar // -ler* в този тип имена са белег за принадлежност към определената родова група, но също така може да се възприеме и като знак за авторитетно притежание по отношение на старейшината, свързано с патриархалните традиции на общността. От 11 поселищни имена 4 завършват с наставка *-lar* – **Хасанлар** (село и махала), **Софулар** и **Доймушлар**, а едно на *-ler* – **Инебейджилер**. Едно от имената показва времето на създаване – **Йени къой**, други – особености на мястото, на което са изградени – **Доброва** и **Каяджик**. Със сигурност едното от селата носи име на дърво – **Осниче**. Останалите селищни имена се нуждаят от специално изследване.

Някои от названията променят своя фонетичен облик, но успяват да се съхранят в продължение на векове, независимо от настъпилите политически, икономически и етнокултурни процеси. Пример в това отношение са селата **Калова**, **Кабакулак**, **Хасанлар** и **Осниче**.

Имена на места и местности (според вакъфнамето)

Освен **Тушбудақ** (виж частта *Имена на селища*), във вакъфския документ като места са записани: **Карахаджигънар**, **Кара Хаджи Екинлиги**, **Дишлик яръ**, **Изрет алан**, **Калоборой**, **Папас алан**, **Синан адасъ**, **Сюлюклю гьол**. Имената на част от тях разкриват какво представляват обектите: *извор*, *поляна*, *нива*, *стръмен бряг*, *място в което се събира вода* (най-вероятно за водопой на добитъка), *езеро* и др. Някои от местата са наречени на хората, които ги притежават или обработват, други подсказват професията и социалния статус на собствениците.

Дишлик яръ – Намира се в западна посока. На мястото е побит граничен камък. Обяснението на името може да се свърже с характера на мястото. Може би е свързано с тур. *dişli* ‘1. зъбест, зъбчаст, зъбчест; 2. назъбен’ (ТБР 1962, 137) Втората част на името – *яръ* е вариант на *йери* – от тур. *yer* ‘1. място; 2. земя’ (ТБР 1962, 634).

Изрет алан – Намира се в западна посока, в близост до р. **Лебник**. На мястото е побит граничен камък. От името става ясно, че по това време мястото е открито и просторно, може би голяма поляна, разположена сред гора, от тур. *alan* ‘1. просторно, открито място... 3. поляна всред гората’ (ТБР 1962, 21). Първата част на топонима вероятно съдържа името на собственика – **Изрет**.

Калоборой – Намира се в западна посока и е свързано с неуточненото по вид **Кадъргалъ**. Може би е микротопоним за място, където е побит граничен камък. (За вероятна езикова връзка между **Калоборой** и **Калова** виж частта *Имена на селища*).

Кара Хаджи Екинлиги – Посочено е като място, срещу което има побит граничен камък. Вероятно става въпрос за нива, собственост или работена от човек, известен като **Кара Хаджи** ‘Чер-

ният Хаджия'. Най-вероятно става въпрос за собственик на земята. Доказателството се съдържа в начина, по който е записан човекът. В названието на мястото не е включено лично име. Топонимът съдържа съчетанието от прякора **Кара**, съчетан с прозвището **Хаджи** – белег за мястото му в социума, и вида на обработваемата земя – **екинлик** (често в местната топонимия, от тур. *ekinlik* '1. зърно за посев, 2. земя, годна за посев'). Според населението от района думата се употребява за земя, в която се сеят зърнени култури, най-вече жито.

Карахаджипънар – Мястото е маркирано с граничен камък. Липсват подробности за характера на терена. Името съдържа информация за наличието на **пънар** (извор или кладенец), който вероятно е бил собственост на **Кара Хаджи** 'Черният Хаджия'. Наименованието включва прякора **Кара**, съчетан с прозвището **Хаджи** – белег за мястото му в социума, и **пънар** (извор или кладенец). Възможно е посочената по-горе обработваема земя – **екинлик** и извора (кладенец) – **пънар**, заедно с прилежащата му територия, да са собственост на едно и също лице, известно като **Кара Хаджи**. (Виж частта *Имена на извори и кладенци*).

Папас алан – Мястото е в източна посока спрямо тепето **Агджалъюк**. Името съдържа обобщаващото понятие **папас**, което съответства на българската религиозна длъжност **поп**, и географския термин **алан**, от тур. *alan* '1. просторно открито място, ... 3. поляна сред гора; 4. площад' (ТБТ 1962, 21). Най-вероятно става въпрос за просторно, открито място или за поляна, която е била собственост на християнско духовно лице. Наличието на този топоним доказва, че в района живее българско християнско население, което има свои духовници.

Синан адасъ – Мястото е в източна посока и е разположено след река **Хисарлъ**. Топонимът е съставен по личното име **Синан** и географски термин от тур. *ada* 'остров'. Най-вероятно терминът не е употребен в буквален смисъл. Той се среща често в местните названия. Макар и от по-късен период, в района са регистрирани и две села, чиито имена също съдържат термин **ада**. В наратива е записана и воденица, "дадена на човек, известен като **Синан бей**".

(Виж частта *Имена на воденици и свързаните с тях места*). Има вероятност и двата обекта да са собственост на едно лице.

Сюлюклю гьол – Мястото е разположено между долината на реката **Хисарлъ** и извора **Бейпънаръ**. Името подсказва, че място е кръстено на разположения в него гьол. Първата част е от тур. *süülüklü* ‘място, където има много пиявици’, а втората от тур. *göl* ‘езеро’ (ТБР 1962, 515, 195). Местното население нарича *гьол* ‘изкуствено направено място за събирането на вода’. Използва се за водопой на добитъка.

Под определението *местност* в документа е записан само един обект – **Тотурган**. Намира се в източна посока. До местността води голям път, който отива в посока към **Калова**. Имена с подобна конструкция се срещат в алтайските езици (Тыбыкова 1990, 27–29). Има няколко възможни тълкувания на значението на името, но особеностите на официалния език и диалекта, както и несигурната локализация на топонима, налагат допълнителни проучвания.

Доказателство, че микротопонимите носят ценна информация за диалектни особености, е следният факт: три обекта са записани като тепета, но авторът на текста изрично подчертава, че са известни с имената **Чаталоюк**, **Акдуклан съртъ** и **Агджалъюк**. Характерна особеност за района е, че за обозначаване на високите места и могили се употребява термин *юк* – от тур. В съвременната топонимия са известни два обекта, които съдържат термин *юк*. Това са **Гулемия юк** – Ю, 3 км и **Малък юк** – И, 2 км. В началото на ХХ в. двете могили са засадени с лозя. Местното население нарича хребетите с тур. *съртъ* (ТБР 1962, 502) Въпросите къде се намират трите обекта и каква е пълната етимология на имената им остават отворени.

Обекти, които не са определени като вид (според вакъфнамето)

Баллъкая – Обектът е записан като скала (НА№1643 – В, 8). Първата част на думата вероятно означава мед, от тур. *bal* ‘мед’ (ТБР 1962, 49). Втората част на името дава информация, че става

въпрос за скалисто място, от тур. *kaşa* ‘1. твърд, як камък; 2. скала’ (ТБР 1962, 289–290).

Калова – Граничен обект. Доказателство за значимостта му е пътят, който води до него. (Виж частта *Имена на селища*).

Мандърабашъ – Обектът се намира в източна посока, между тепето **Чаталоюк** и с. **Кабакулак**. Включването в името на тур. дума *башъ* навежда на предположението, че топонимът съдържа информация, свързана с особеност в местоположението. В етимологично отношение произходът и значението на името изискват задълбочен сравнителен анализ.

Кадъргал – Обектът се намира в “мястото, което се знае като **Калоборой**”. Разположен е в западна посока. Там е поставен граничен камък. През XVI в. думата *Kadırğa* означава ‘плавателен съд с гребла, бойна платноходка карана от гребци (галера)’. Тя е заемка от гръцки (ТБР 1962, 217). Представеното тълкуване е само един от възможните варианти. Неизясненият характер на обекта, както и факта, че той се възприема като разположен в друг, по-голям обект, определен като място, поставя редица въпроси, свързани с името и значението му.

Имена на реки (според вакъфнамето)

Освен селища и места във вакъфнемето са описани реки, извори, едно езеро и гьол. Като гранични маркери са отбелязани три реки: **Ак Йомер**, **Лебенк** (Липник ? – бел. О. Събев), **Хисарлъ**.

Ак Йомер – Река, гранична зона в източна посока. Описанието включва следните елементи: “...после се върви зад село **Кабакулак** и после се слиза до реката **Ак Йомер**, течаща срещу (скалата – бел. прев.) **Баллъкая**. След това покрай реката се стига до воденицата **Улуфеджибаш**”. Предвид вероятното местоположение на с. **Кабакулак** през XVI в. (южно от реката) и съвременната проекция на географската ситуация (фолклорните източници разказват, че е било от едната страна на река **Бели Лом**, но заради чумата се е премества. През XX в. се застрояват и двата бряга на реката (бел. Д. Ганчева), може да се приеме, че река **Ак Йомер** е идентична с известната днес р. **Бели Лом**. В този участък тече в посока от изток на запад.

Старото име **Ак Йомер** има тюркски произход. В по-ново време реката е била известна и като **Акъ – Ломъ** (Явашов 1930, 83), а днес – **Бели Лом**. Названието *лом* е от старобългарски, в значение ‘дълбоко врязана в терена вода’. Трите имена представят пътя на развитие на хидронима. Буквално името **Ак Йомер**, би могло да се да се преведе като **Белия Йомер**. Първата част на името е тур. *ak* ‘1. бял; 2. чист, неопетнен; прен. невинен; 3. бяло вещество’ (ТБР 1962, 17). То може да влезе в групата на хидронимите, в чиято основа стоят лични имена и прякори. Това тълкуване води до предположението, че изворът на реката е бил в земята на човек с името **Йомер** и прякор **Ак**, или че тя е минавала през неговия имот. Личното име **Йомер** се среща в регистъра от средата на XVI в., отнасящ се за вакъфския имот в **Йенидже**, с друго име **Хезарград-и джедид и Каяджик – Йомер**, син на Осман – женен” (Стоянов, Иванова 1985, 88).

Фактът, че цветовата характеристика, която се съдържа в името на реката и в съвременния преводен вариант, остава без промяна, доказва, че принципът за назоваване е непроменен. Определяща роля има цветът на почвата. Според Р. Стойков прилагателното *бели* може да се приеме като ‘благоприятен’ (Стойков 1966, 327). От етнографска гледна точка думата *ак* ‘1. бял’ е свързана с традиционните народни вярвания и представи. Натоварена е с определени пространствени и етично-религиозни значения, характерни за средновековното общество. Вероятно съчетанието **Ак Йомер** съдържа един по-дълбок семантичен пласт. Може би втората част на името кореспондира със значението на арабското *imera* (мн. ч.), *emir* (ед. ч.) ‘висши военни началници’ (ТБР 1962, 602). И в миналото, и днес реката има важно значение за поселищния живот в региона. Тя е най-пълноводният водоизточник и в нея се вливат множество по-малки реки. Напълно възможно е този факт да бъде отразен в названието на хидронима.

В исторически план името на реката се променя, но в основата остава прилагателното *Ак//Акъ//Бели*. Прегледът на вариантите във връзка с етимологията на **Ак Йомер** разкрива, че цветовата характеристика остава най-трайния белег в името на водоизточника.

Лебенк (**Липник** ? – бел. О. Събев). Река, гранична зона. Вероятно в този участък или близо до него се намира съвременното с. **Липник**, което се приема за наследник на старо селище със същото или сходно име. В регистъра за каза Хръсград от 1573 г. срещу село **Липник** е записан един овцевъд – **Турхан Абдуллах**. (Стоянов, Иванова 1985, 106). В документ от 1676 г. селото е дадено като **Либник**, **Лбиh** и разчетено от Р. Стойков като **Липник**. (ОАК 129/3, 28 а; 426) Връзката между хидронима и селището е индиректна. Предлагаме я като хипотетична възможност за тълкуване на значението на записаното във вакъфнамето име.

Хисарлъ – Река, гранична зона в източна посока. Етимологията на името **Хисарлъ** разкрива, че реката минава покрай или през място, в което има руини. Думата е от араб. *hisar* ‘крепост, укрепление’ (ТБР 1962, 226). Етимологията на името разкрива времето на неговата поява и в същото време съдържа информация за наличие на поселищен живот в миналото. От археологическите данни за региона може да се направи извод, че става въпрос за следи от тракийско или римско селище. Наименованието на реката не е запазено, но има топоними, които включват същото име – **Хисарлъка**, **Хисарлъшката долина**, **Хисарлъшката могила**, **Хисарлъшко кале** – И, 2,5. Теренът е обширен и включва предисторическа могила и античното селище *Абритус*. Калето е разположено между **Рахмандеренския дол** на север и сухата плитка **Анатемска долина** (Явашов 1930, 4–5). Съвпадението на названията на хидронима и топонима дават възможност за направената локализация.

Имената на трите реки са възникнали в периода преди изготвянето на документа. Едната има персийски, а другата арабско-тюркски произход. Това подсказва сериозни етнодемографски промени. Успоредно с това, чуждоезиковите имена на реките разкриват едно сравнително трайно присъствие на тюркски общности. Третото име – **Лебенк**, е неясно и вероятно проблемът е свързан с транскрипцията на думата или с техническа грешка при записването. Тя би могла да има и друго звучене освен подсказания от преводача смисъл. Въпреки това може да се допусне, че в основата на названието стои славянска дума.

Имена на извори и кладенци (според вакъфнамето)

Топонимията на вакъфските имоти съдържа два обекта с термина *пънар* – **Бейпънар** и **Карахаджипънар**.

Бейпънар – В превода обектът е посочен като извор. Намира се източна посока откъм страната на древния **Хезарград** (НА № 1643 – В, 8). Според държавния служител изворът **Бейпънар** отбелязва началото и края на очертаните вакъфски граници. Той е основният маркер при рамкирането на зоната около свещената собственост. Възприема се като началото и края на кръга.

Изборът на извора за отправна точка вероятно се основава на няколко фактора. Първият от тях е свързан с утилитарната функция на водата. Може да се предположи, че по това време водата има висок дебит и изворът е с важно стопанско значение. Вторият от факторите е свързан с “магическата сила” на водата и пространството. Спрямо основния център – джамията, изворът е ориентиран към посоката на **Каблата**. Името подсказва, че е възможно в определен исторически период изворът да е собственост на местен бей.

Карахаджипънар – В документа **Карахаджипънар** е записано като място. (Виж за него в частта *Имена на места и местности*).

Съществува възможност макар и частично името да е съхранено, защото в картата на Явашов е отбелязан топонима **Кара пунаръ съртъ** – СИ, 3, местност с ниви (Явашов 1930, фиг. 1). В теренните си проучвания от средата на ХХ век Заимов също открива и записва място, известно като **Кара пунар** – СИ, 3, местност с ниви, в миналото е имало кладенец (Заимов 1956, 220). Двамата автори описват един и същ обект, но с известна промяна в името. Посоката и приблизителното разстояние са близки с данните от вакъфския извор. Все пак въпросът дали обектите са идентични остава открит и подлежи на допълнително проучване.

В традиционното общество изворите и кладенците са важни водоизточници. В документ от средата на ХVІ в. е отбелязано, че кладенците са собственост на спахиите, които владеят съответната земя и съответно “...ако рай подхванат земеделие при един празен кладенец, десетгъкът се дава на стопанинът на кладенеца.” (Димит-

ров 2001, 289). Димитров изказва следното предположение: “И понеже в началото на XVI в. тимариотите били изключително тюрки и мюсюлмани, то и кладенците, и после селата около тях се оказват изключително с тюрко-мюсюлмански имена” (Димитров 2001, 286). Считаме, че това правило е валидно и за поселенията с вакъфски статут.

Няколко от местата са свързани с имената на конкретни обекти. Сред тях са две воденици. Едната е известна с наименованието *Воденицата на Синан бей*, а другата – *Воденицата Улуфеджибашъ*. Посочените имена разкриват собствеността. През XVI в. *улуфеджибашъ* означава ‘конник, капитан на военна длъжност в еничарския корпус’. В тази връзка възниква въпросът за трайното установяване на еничарски контингент в района на вакъфа. Според Цв. Георгиева “към средата на XVI в. протича вторият етап от процеса на инфилтрация на еничарите в провинциите. Той се характеризира не толкова с интензитета на проникването им, колкото с повсеместното им заселване в българските земи” (Георгиева 1988, 125).

Имена на пътища (според вакъфнамето)

От извора научаваме, че около и през селищата минават пътища: ”После се отива до място, където се сливат два пътя, единият от които отива до джамията **Куюджак Яхя**, а другият към горския път за **Хасанлар**” (НА№1643 – В, 8). Част от тях според стандартите от XVI в. са “големи и широки” (НА № 1643 – В, 8). Някои от тях свързват по-големи територии и административни центрове. Вероятно такъв е пътят, който минава през местността **Тотурган** и излиза на тепето **Акдуклан съртъ** (НА № 1643 – В, 8). Изворът го предствя като “един голям път”. Макар и косвено, това предположение се потвърждава от посоката, в която се намира и която съвпада с фолклорните податки, разказващи за наличието на охранителни постове, предназначени да пазят пътищата, идващи от далечни места.

***

Документът разкрива началото на процесите, свързани със създаването и оформянето на вакъфа в нахия Хезарград, както и

тенденциите за нейното развитие като локален икономически и религиозен център. Представената картина показва 5 села и 6 махали, включени в границите на владението. Освен тях са посочени още три селища – **Кабакулак, Калова и Осниче**, които граничат с имота. Не е сигурна податката за същността на **Тушбудақ**. Косвените данни сочат, че населението в посочените селища има различен етнически състав и изповядва двете основни религии – ислям и християнство. В имената се съдържат податки за поселения, които са създадени на родова основа.

Някои от имената на селищата, местностите, реките и малките географски обекти разкриват съществена информация за развитието на собствеността и на социалните и професионални структури в обществото. Такива са: *бей* – употребено 3 пъти, *хаджи* – 2 пъти, *йомер, чатал* (може би става въпрос за резервисти, които при необходимост заместват ешкюнджиите), *улуфеджибашъ* (конник, капитан на военна длъжност в еничарския корпус), *софулар* (силно набожен или духовно лице), *папас* (християнски духовник – поп). Преобладават тюркските имена и тези с тюркски корен.

При сравнение с по-късни извори се забелязва известна разлика в устойчивостта на топонимите от различен клас. В исторически план известна стабилност имат ойконимите *Хасанлар, Кабакулак, Калова, Инебей и Осниче*.

Имената на селищата, махалите, местностите, водоемите и отделните обекти са елемент от духовната култура на населението. С цел да се избегнат пребързани изводи, част от названията са представени без езиков анализ.

Информацията, която се съдържа в документа от 1533 г., е полистадиална и се предава чрез различни йерархични кодове с политически, юридически, религиозни, социални, културни послания. Данните дават възможност да се проследи един етап от културно-историческата съдба на региона.

ЛИТЕРАТУРА

Генова 1987: З. Генова, *Разкопки в джамията “Ибрахим паша” в Разград.* – В: Археологически открития и разкопки през 1986 г., Разград, 255–256.

Георгиева 1988: Ц. Георгиева, *Еничарите в българските земи.* С., 1988.

Данев, Недялков, Илиев 1987: К. Данев, Н. Недялков, Хр. Илиев, *Ушинци.* С., 1987.

Димитров, Манчев 1971: Стр. Димитров, Кр. Манчев, *История на балканските народи XV–XIX в. С.,* 1971.

Димитров 1988: Стр. Димитров, *За юрушката организация и ролята ѝ в етноасимилационните процеси.* – В: Векове, 1982, № 1, 33–43.

Димитров 1988а: Стр. Димитров, *История на Добруджа.* Т. III, С., 1988.

Димитров 2001: Стр. Димитров, *Нови данни за демографските отношения в Южна Добруджа през първата половина на XVI в.* – В: Добруджа, кн. 14–16, (1977–1999), Добрич, 2001.

Заимов 1956: Й. Заимов, *Принос към проучването на местните имена в Южна Добруджа.* – В: Добруджанска експедиция 1954, С., 1956, 177–242.

ИБИ 1972: Извори за българска история, Т. XVI, С. 1972.

Иналджък 2002: Х. Иналджък, *Османската империя Класическият период 1300–1600.* С., 2002.

Ковачев 1997: Р. Ковачев, *Опис на Никополския санджак от 80-те г. на XV в.,* С., 1997.

Ковачев 2007: Р. Ковачев, *Селища и население в новата каза Разград от XVI век.* – В: Изследвания в памет на акад. Анание Явашов. С., 2007, 83–122.

Миков 2007: Л. Миков, *Архитектурни особености и декорация на “Ибрахим паша” джамия в Разград.* С., 2007, 123–135.

Превод на Свещения Коран 1999: Превод от арабски оригинал Цветан Трифонов. С., 1999

Мутафчиева 1993: В. Мутафчиева, *Османска социално-икономическа история (Изследване)* С., 1993.

Миков, Стоилова 2007: Л. Миков, А. Стоилова, *Декоративно-монументалната епиграфика в интериора на "Ибрахим паша" джамия в Разград.* – В: Български фолклор, кн. 4, С., 2007, 44–67.

Миков, Л. Архитектурни особености и декорация на "Ибрахим паша" джамия. – Изследвания в памет на акад. Анание Явашов, С., 2007, 123–135.

Мичев, Коледаров 1989: Н. Мичев, П. Коледаров, *Речник на селищните имена в България 1878–1987.* С., 1989.

РИМ – Разград НА № 154.

РИМ – Разград НА № 1643 – В.

РИМ – Разград, НА № 1530 – В.

НБКМ ОАК 129/3, 28 а.

НБКМ ОАК 217/8, 34.

ТИБИ 1972: *Турски извори за българска история* т. III, С., 1972.

ТБР 1962: *Турско-български речник.* Съставили: Н. Вачев, Г. Гълъбов, Г. Класов, Тр. Попов, В. Шанов. С., 1962.

Петрунова, Радославова 2006: Б. Петрунова, Г. Радославова, *Макбул Ибрахим паша джамия в Разград.* – В: Култова архитектура и изкуство в Североизточна България (XV–XX век) С., 2006, 242–248.

Разград 1894: в-к „Разград“, бр.14 от 17 септември, 1894.

Раковски 1922: Г. Раковски, *Неколко речи о Асеню първому – Великому царю българскому.* – В: Съчинения. С., 1922.

Саттаров 1990: Г. Саттаров, *Финно-угорские этно- и антропонимы Татарии.* – В: Советская тюркология, кн. 1., 1990, 41–51.

Стойков 1964: Р. Стойков, *Български селища с населението им в турските регистри за джезие от XVII век.* – В: Известия на държавните архиви, Т. 8, С., 1964, 148–164.

Стойков 1964а: Р. Стойков, *Селища и демографски облик на Североизточна България и Южна Добруджа през втората половина на XVI век.* – В: Известия варненското археологическо дружество, кн. XV, Варна, 1964, 97–118.

Стойков, Р. 1979: Евлия Челеби. Пътепис. С., 1972.

Стойков 1966: Р. Стойков, *Наименования на българските селища в турски документи на ориенталския отдел на Народната*

библиотека от 15, 16, 17 и 18 век. – В: Извори за българска история, т. 13, С., 1966.

Тыбыкова, А. 1990: А. Тыбыкова, *Экспрессивные предложения с главным членом в винительном падеже в алтайском языке.* – В: Советская тюркология, 2., Баку, 1990, 26–30.

Стоянов, Иванова 1985: Стоянов, Иванова, *Материали за миналото на Разградския край*, том I, Разград 1985 г.

Стоянов, Иванова 1988: Стоянов, Иванова, *Материали за миналото на Разградския край*, том III, Разград 1988 г.

Българското село 1930: Юбилеен сборник “Българското село”. С., 1930.

Явашов 1930: Ан. Явашев, *Разград. Неговото археологическо и историческо минало.* Ч. I. Разград, 1930.

Eliade 1967: М. Eliade, *Le Sacre et le Profane.* P., 1967

Guboglu 1958: М. Guboglu, *Paleografia si diplomatia turco-osmana.* Bucuresti, 1958.

Kiel 1991: М. Kiel, *Hrazgrad – Hezargrad – Razgrad. The Vicissitudes of a Turkish town in Bulgaria. Historical, Demographical and Art Historical Notes.* – Turcica, T. 21–23, 1991, 495–563.